

Oralitatea – aspecte sintactice distinctive ale limbii vorbite

de
MARIUS PINTILII

L'article s'intéresse aux effets de l'oralité; l'auteur envisage deux aspects très importants dans la communication orale: «la syntaxe dialoguée» et «la syntaxe mixte». L'étude des aspects syntaxiques spécifiques du roumain parlé implique la prise en considération des perspectives sémantique et pragmatique.

În vederea definirii *faptelor de oralitate*, ne vom raporta la opinia Magdalenei Vulpe potrivit căreia acestea reprezintă „construcții care se dovedesc a fi dependente de condițiile specifice de desfășurare a comunicării orale” (1980, p. 30), altfel spus, „fenomene lingvistice generate de caracterul oral (dialogat și concret) al comunicării” (v. art. *Dialectal, popular, vorbit*, 1969, p. 186). Aceasta este însă doar una din cele două accepții ale termenului *oralitate*, cealaltă înscriindu-se în domeniul stilisticii prin desemnarea unei „caracteristici a stilului unor scriitori, determinată de utilizarea de forme și procedee specifice limbii vorbite”, ce „presupune selecția și stilizarea elementelor de limbă vorbită, deci o evaluare, dozare și prelucrare a acestora” (DSL, p. 363). În articolul de față, nu avem însă în vedere această „transpunere stilizată” (v. B. Cazacu, 1966, p. 36) a unor procedee specifice limbii vorbite în discursul scris, ci oralitatea ca termen opus scripturalității și efectele sale în structurarea sintactică discursului oral¹. În această direcție, distincția dintre oralitate și scripturalitate este subliniată de Maurice Houis prin raportarea la natura perceperii mesajului: „L'oralité est la propriété d'une communication réalisée sur la base privilégiée d'une perception auditive du message”, pe când „la scripturalité est la propriété d'une communication réalisée sur la base privilégiée d'une perception visuelle du message” (apud Louis-Jean Calvet, 1984, p. 6).

¹ Pentru a ilustra organizarea sintactică a discursului, am supus interpretării fapte orale de limbă extrase din două corpusuri de texte: *Limba română vorbită în Moldova istorică. Volumul 2. Texte* (2002, coordonat de Klaus Bochmann și Vasile Dumbravă) și *Corpusul de limbă română actuală vorbită* (2005, coordonat de Luminița Hoarță Cărăușu). Trimiterile la textele din LRVMI, II se vor face după același model adoptat de autorii primului volum. De exemplu, în modelul: I, AMM/ 6, 9-11, se indică localitatea în care s-a efectuat înregistrarea (I = Iași), inițialele autorului transcrierii (Ana-Maria Minuț), numărul protocolului (6) și numărul rîndului/ rîndurilor citate (9-11). Totodată, în redarea exemplelor noastre, vom păstra întocmai modul de transcriere (diferit în funcție de autori). În ceea ce privește cel de-al doilea corpus CLRAV, întrucît rîndurile textelor nu mai sînt numerotate, iar majoritatea înregistrărilor de la baza textelor transcrise sînt efectuate în Iași, preferăm ca trimiterile la acestea să se realizeze după un alt model decît cel adoptat pentru LRVMI, II. Astfel, o notare precum II-5, p. 165 va indica faptul că exemplul apare la pagina 165, în cel de-al cincilea text al celei de-a doua secțiuni.

Un studiu esențial consacrat oralității îi aparține lui Walter J. Ong. În *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*, autorul abordează însă relația oral-scriptică dintr-o perspectivă mai largă, culturală, fundamentată pe diferențierea între o oralitate primară („primary orality”) și o oralitate secundară („secondary orality”); dacă primul tip de oralitate corespunde unei culturi neatinse sub nici o formă de cunoașterea scrisului, cel de-al doilea tip este specific culturilor pe deplin afectate de utilizarea scrisului („writing” fiind un prim nivel al lui „literacy”, urmat mai târziu de „print”) (v. Ong, 1988, p. 1-3). Aplicând distincția în cauză la sistemul stilistic al limbii române, Dumitru Irimia identifică coexistența, într-un raport special, a limbii române orale prin natură (proprie comunității și culturii populare – limbajul popular) și a variantei orale/oralizate a limbii scrise (proprie comunității și culturii urbane) cu originea în limba originară-orală și dezvoltând diferite raporturi cu limba literară (prin esență scrisă) (1999, p. 80). Textele orale din corpusurile supuse analizei corespund, deci, variantei orale/oralizate, dar abordarea acesteia trebuie să pornească de la varianta originară-orală, subiectul vorbitor aparținând ființial culturii oralității primare. Din tratarea printr-o prismă „psihodinamică” a oralității realizată de Ong vom reține doar unele aspecte, fără a insista prea mult asupra raportului gândire – exprimare de la baza condițiilor psiholingvistice ale comunicării și nici asupra discuțiilor privind așa-numitele „verbal art forms”. În același timp, trebuie să menționăm că nu intenționăm o adoptare a unei perspective strict lingvistice asupra unor fapte specifice oralității, ci vom recurge deseori la o interpretare semantico-pragmatică, având în vedere faptul că enunțul nu va vehicula numai informații lingvistice, ci și informații nelingvistice, contextuale/situaționale². În acest sens, din perspectivă comunicativă, unele fapte ale oralității pot fi interpretate ca aspecte ale cooperării sau ale strategiei interlocutorilor. De pildă, în exemplul următor, repetițiile nu sînt deloc întîmplătoare, acestea reprezentînd tocmai instrumentul încercării emițătorului de convingere a receptorului de nevinovăția sa: (1) „Ieu merg la biseică și jur. Dacă iel ari curaj, + au curaa-sî meargî la biserică, ieu merg cu yii. Ieu merg la biserică aaz-, <domle>[șoptit]; [...] + + la biserică.+ Dacă ieu l-am-văzu-pi iel măcar. Dacă m-am ăntîlnit.” (I, AT/ 21, 182-185).

I. Adăugarea (adiționarea) reprezintă un important principiu în baza căruia sînt construite structurile orale („additive rather than subordonative” – Ong, 1988, p. 37-38). Ong face în acest sens referire la T. Givón care, pornind de la tripartiția lui Ch. Morris între sintaxă – semantică – pragmatică, asociază structurile orale domeniului pragmaticii, iar pe cele scriptice (construite în baza unor relații mai complexe) sintaxei. În lingvistica românească, acest fapt a fost sesizat, printre primii, de Ovid Densusianu care constata că „povestirile țărănești sînt caracterizate mai mult prin alăturări simple decît prin deducțiuni”, fraza apărînd „mai mult simplist expozitivă decît abstractă” (1968, p. 415). Această simplitate de organizare sintactică a expunerii în limbajul popular este remarcată și de Ion Coteanu: „Parataxa și coordonarea sînt mai des întrebuițate decît subordonarea, iar aceasta din urmă nu conține nici pe departe varietatea și bogăția de mijloace

² Comunicarea orală este prin excelență situațională, caracteristică care, în formularea lui Ong: „situational rather than abstract” (1988, p. 49-57), este pusă în legătură cu tendința spre concretizare a vorbitorului în condițiile plasării sale într-un context comunicativ concret; vezi și Ionescu Ruxăndoiu, 1999, p. 19.

din limba literară” (v. art. *Aspecte ale limbajului popular actual*, 1963, p. 60-61). Ulterior, comparînd situația din graiurile dacoromâne cu cea din limba română literară, Sabina Teiuș observa de asemenea că raportul de coordonare ocupă un loc prioritar (1980, p. 46), insistînd printre altele, asupra construcțiilor adiționale (*ibidem*, p. 30). La aceeași concluzie a predominării propozițiilor principale asupra frazelor construite prin subordonare ajunge și Magdalena Vulpe în lucrarea sa consacrată subordonării în dacoromâna vorbită (1980). De altfel, acest aspect al sintaxei limbajului popular poate fi identificat și în cazul limbii române vorbite³ în mediul urban și suburban, fără a exclude însă existența frazelor complexe (în discursul persoanelor instruite): (2) „**S-o dus** și o făcut operație la cap și după operație **ș-o revenit** și... **ș-o revenit** și **s-o dus**” (B, GP/ 10, 73-74). Este interesant de remarcat că, în acest exemplu, caracterul adițional al enunțului – ilustrat de dezvoltarea relației de coordonare copulativă la nivelul a cinci propoziții principale – stă în strînsă legătură cu caracterul său redundant, manifestat în cadrul unei structuri sintactice care revine, prin intermediul repetiției, la punctul de plecare: „s-o dus [...] ș-o revenit și ș-o revenit și s-o dus”. Asemenea fenomene sînt numite în literatura de specialitate construcții sintactice de tip bumerang. În următorul exemplu: (3) „I-am făcut piure [pireu] ș-o...pulpî, și chiperi împluț și i-am dat di mîncari, și l-an hrănit și l-an lăsat” (B, GP/ 10, 100-101), putem observa că adiționarea se realizează atît în propoziție, prin relația de coordonare copulativă, dezvoltată la nivelul a trei componente directe („**piure ș-o pulpî și chiperi**”), cît și în frază, prin relația de coordonare copulativă, dezvoltată la nivelul a patru propoziții principale. De altfel, preferința pentru coordonare în construcția frazei poate fi sesizată în ambele corpusuri de texte (LRVMI, II și CLRVA): (4) „doctoru Păduri o avut copii la mini și ma-cunoaști foarti bini și am stat la dînsu și mi-o făcut și pi urmî au plecat la Chișinău.” (B, GP/ 2, 106-108).

(5) „decî fiecare copil primea un loc di casî ↑ și ++ așa și <R eventual eventual construiau PĂRINȚII din timpu’ vieții o CASÎ> ș_averea toată o luau fiul cel mai mari ↑ + și_asta o fost într-un fel bini...” (I-3, p. 57).

Chiar și atunci cînd fraza este construită prin subordonare, vorbitorul are tendința de a adăuga mereu noi propoziții subordonate care intră între ele într-o amplă relație de coordonare, tocmai din permanenta dorință a acestuia de explicitare, de clarificare a mesajului: (6) „Eu aş vrea [...] să fac un apel către toți ca (h) + să nu folosească droguri *pentru că în primu rînd-afectează sistemul nervos/ și are loc o degradație psihică/ și-asta este foarte periculos pentru sănătate/ (h) și-n al doilea rînd ă SIDA este-o boală foarte grea/ care de asemenea afectează tot organismul/ (h) și omul nu mai poate scăpa din ghiarele morții...*” (C, GV/ 14, 9-15).

³ Ținînd cont de natura textelor din corpusurile noastre (transcrieri ale unor înregistrări din mediul urban), este mai potrivit să vorbim în articolul de față de o *limbă română de uz mediu*. Această sintagmă avansată de Laurenția Dascălu Jinga desemnează „limba vorbită de persoane cu nivel mediu și înalt de instrucție în situații predominant informale (dar nu numai) înregistrată în măsura posibilităților, sub forma ei cea mai naturală și spontană” (2002, p. 22). Fără îndoială că actualizarea românei de uz mediu nu se realizează în mod uniform, în texte apărînd, în diferite proporții, particularități ale ideolectelor subiecților, care reflectă unele deosebiri regionale sau de grad de instrucție între aceștia.

II. În discutarea particularităților sintactice ale limbii vorbite, se impune să acordăm o atenție deosebită celor două aspecte considerate esențiale de Tatiana Slama-Cazacu în definirea comunicării orale din perspectivă sintactică: **sintaxa dialogată** (1982, p. 211-224) și **sintaxa mixtă** (1973, p. 155-163; 1982, p. 215-216).

1. În limba vorbită, enunțurile sînt constituite din „secvențe emise alternativ de interacțanți”; emițătorul și receptorul, în interacțiunea lor comunicativă, se află într-o permanentă relație de adaptare reciprocă⁴, încercînd să facă uz de un context comun, respectînd „regulile unui joc de economie/redundanță a expresiei în acest context comun [...] și de interpretare contextuală a expresiei” (Slama-Cazacu, 1982, p. 211). Altfel spus, cercetătoarea înțelege prin conceptul de sintaxă dialogată reflectarea în dialog a comportamentului cooperativ al interlocutorilor, mai precis „situațiile în care replicile din dialog se completează reciproc, formînd o singură unitate sintactică (o propoziție, o frază)” (*ibidem*, p. 219):

(7) „B: Da, da tata era...”

A: Judicat, judicat la-închisoare.” (B, GP/ 2, 391-392).

(8) „H: Se profilează [...] condiția sa de + mort printre vii, dar <totuși> [cuvînt rostit apăsât]

A: mort.” (C, GV/ 10, 482-485).

În același timp, această construire alternativă a enunțurilor se poate datora chiar intenției unuia dintre interacțanți. Este cazul dialogului profesor – elev/student în cadrul căruia lăsarea frazei în suspensie de către profesor reprezintă „o strategie didactică de asigurare a interactivității”:

(9) „A: Deci + [subiectul n.n.] poate fi și-n altee...”

P: Cazuri. [sotto voce]” (I, LB/ 15, 125-126).

(10) „A: întotdeauna ea este alcătuită din ce? [...] dintr_un verb copulativ↑ și dintr_un↑

E: adverb.” (II-8, p.194).

Referitor la efectele sintaxei dialogate, unii cercetători constată că disputa pentru rolul de emițător generează „construcția <în salt> a enunțurilor”, deoarece fiecare dintre protagoniștii care încearcă să își asume și să păstreze acest rol îl întrerupe pe celălalt (v. LRVM I, 2002, p. 125):

(11) „A: Deci ââ + într-o primă faază, până-n o mii nouăsuti + nouâze-și-doi,+ + inertiyal + + s-a mai păstrat...”

C: inertiya + păstrează-anumite valori..

A: valorile, s-au mai păstra-valorili, cam la-acelaș nivel, cu mici osș’ilații + dar după acea [apropiere ușoară a palmelor spre corp] cînd...

C: dezorganizarea ieconomică...

A: iefectul + + s-a terminatss,

C: s-a accentuat ââ...” (I, AT/ 24, 271-279).

⁴ Kerbrat-Orecchioni operează cu sintagma „sincronizare interacțională”, prin care înțelege „ansamblul mecanismelor de <influență reciprocă> pe care o exercită interacțanții, mecanisme de acomodare (*d’ajustement*), care intervin la toate nivelele funcționării interacțiunii comunicative” (apud Hoarță Cărăușu, 2003, p. 13-14). Modul în care locutorul își planifică discursul reflectă acest permanent „dialog cu Celălalt”, în discurs stînd înscrisă relația dintre cele două „figuri” (eu și tu) – cum le numește Benveniste (1974, p. 85) – care formează „cadru figurativ” al enunțării.

Pe de altă parte, observăm că această dispută între interlocutori vizînd însușirea rolului de emițător nu se manifestă întotdeauna în virtutea unui principiu cooperativ ci, dimpotrivă, aceasta are la bază uneori impunerea în fața celuilalt a propriului punct de vedere, pe un fond competitiv. Remarcăm această situație în convorbirile purtate în contradictoriu, mai ales în cazul dezbaterilor politice între reprezentanții unor partide cu ideologii și interese diferite; nu mai putem vorbi aici de o „construcție în salt a enunțurilor“, ci de o *deconstrucție* a acestora prin întreruperi repetate:

(12) „A: Haideț săă +haides-să depășim âăă + întrecerea + aceasta + socialistă: + cine-i pe locu-nt'îi + (h) âă + realitatea + [rotește pixul]...

C: Nu + da-acum depindî și cum pui sondaaj(u); și ieeu...

A: Zici așa, da + realitatea ieste cu totul alta + dec'îit...

C: Nuu; ieu am făcut + referiri la- acest- moment; Haideț ! să depășim aces-moment.” (I, AT/ 45,199-204).

De altfel, în privința raporturilor dintre cooperare și conflict („relation conflictuelle vs. consensuelle”) în cadrul interacțiunilor verbale, Catherine Kerbrat-Orecchioni susține în lucrarea *Les interactions verbales (tome II)* că participanții la comunicare sînt deopotrivă parteneri și adversari: „Tout comme les jeux, les échanges communicatifs sont à la fois coopératifs et compétitifs” (1992, p. 147). Astfel, deși, pe parcursul interacțiunii, interlocutorii realizează în permanență procese de negociere, de armonizare a comportamentelor lor, structurarea conversațiilor implică adesea un model conflictual: „le système de tour de parole a un caractère intrinsèquement compétitif” (*ibidem*, p. 148). Dar, acceptarea cooperării și a conflictului ca fiind două componente necesare în aceeași măsură interacțiunii verbale depinde de o anumită dozare a acestora: „d'un côté, l'excès de conflit peut entraîner la mort de l'interaction; mais de l'autre, l'excès de consensus ne mène lui aussi qu'au silence” (*ibidem*).

2. În al doilea rînd, așa cum am anticipat, desfășurarea enunțării într-un context situațional comun implică utilizarea de către locutor – alternativă sau concomitentă – a unor **mijloace de expresie mixte**, verbale, nonverbale/paraverbale, ce afectează structura sintactică a enunțului.

a) Din punctul de vedere al utilizării lor concomitente, pe baza exemplurilor extrase, am observat două situații posibile. Pe de o parte, mijloacele verbale și cele nonverbale/paraverbale se susțin reciproc:

(13) „B: Da niș' așa nu cre-cî poț [allegro]

M: Nu ?

B: [mimică sceptică, dă din cap a negație] + + Nu, nici așa.” (I, LB/ 21, 508-510).

Pe de altă parte, mijloacele nonverbale/paraverbale neagă semnificația mijloacelor verbale:

(14) „B: Da o cooș [talpa de pantof n.n.], o faci ca lumea sauuu...

A: E, uo cuos! [tonul sugerează negația]” (I, LB/ 29, 19-20).

b) Din punctul de vedere al utilizării lor alternative, mijloacele nonverbale pot substitui părți din discurs. Astfel, în exemplul: (15) „Văd cî iești + + [gest cu rotirea degetului la țîmplă; rîsete]” (I, AT/ 44, 101), gestul vorbitorului completează enunțul fără a mai fi nevoie de alte mijloace verbale (←'Văd că ești *nebun*, *sărit de pe fix*'). Uneori, interlocutorul poate răspunde locutorului, utilizînd exclusiv mijloacele nonverbale:

(16) „A: Ș-atunci cari-i soluția?

B: [mișcă buzele și ridică umerii a nedumerire]” (I, AT/ 24, 369-370).

Totodată, interlocutorii, situându-se într-un context situațional comun, se află în „contact imediat cu <obiectele> realității” despre care ei urmează să comunice. În acest cadru, „indicarea cinetică a unui obiect face superfluă exprimarea lui lingvistică printr-un complement” (v. D. Irimia, 1980, p. 91): (17) „Dați la mine [*gest cu mâna întinsă*], vă rog ! [M îi întinde niște hîrtii].” (I, AM/ 5, 1-2).

În consecință, este recomandabil ca cercetarea aspectelor sintactice specifice limbii române vorbite să nu se axeze exclusiv pe dimensiunea sintactică a faptelor de limbă, ci să implice și dimensiunea semantic-pragmatică (comunicativă).

Izvoare

- Bochmann, Klaus/Dumbravă, Vasile (ed.), *Limba Română vorbită în Moldova istorică. Volumul II. Texte*, Leipziger Universitätsverlag, 2000 (LRVMI, II).
 Hoartă Cărăușu, Luminița (coord.), *Corpus de limbă română vorbită actuală*, Editura Tehnică, Științifică și Didactică CERMI, Iași, 2005 (CLRVA).

Bibliografie

- Bochmann, Klaus/Dumbravă, Vasile (ed.), *Limba Română vorbită în Moldova istorică. Volumul I*, Leipziger Universitätsverlag, 2002.
 Benveniste, Émile, *L'appareil formel de l'énonciation*, în *Problèmes de linguistique générale*, II, Gallimard, Paris, 1974.
 Bidu-Vrănceanu, Angela/Călărășu, Cristina/Ionescu-Ruxândoiu, Liliana/Mancaș, Mihaela/Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București, 2001 (DȘL).
 Calvet, Louis-Jean, *La tradition orale*, Éditions Presses Universitaires de France, Paris, 1984.
 Cazacu, Boris, *Limbă vorbită, limbă scrisă, stil oral*, în *Studii de poetică și stilistică*, Editura pentru Literatură, București, 1966, p. 29-37.
 Coteanu, Ion, *Aspecte ale limbajului popular actual*, în LR, nr. 1, XII, 1963, p. 59-68.
 Dascălu Jinga, Laurenția, prefață la *Corpus de română vorbită (CORV)*. *Eșantioane*, Editura Oscar Print, București, 2002.
 Densusianu, Ovid, *Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*, în *Opere I. Lingvistică. Scrieri lingvistice*, Editura pentru Literatură, București, 1968.
 Hoartă Cărăușu, Luminița, *Elemente de analiză a structurii conversației*, Editura Tehnică, Științifică și Didactică CERMI, Iași, 2003.
 Ionescu Ruxândoiu, Liliana, *Conversația. Structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, ediția a II-a (revăzută), Editura ALL, București, 1999.
 Irimia, Dumitru, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Filologie, Iași, 1980.
 Irimia, Dumitru, *Introducere în stilistică*, Editura Polirom, Iași, 1999.
 Kerbrat-Orrechioni, Catherine, *Les interactions verbales. Tome II*, Armand Colin, Paris, 1992.
 Ong, Walter J., *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. New accents, General Editor: Terence Hawkes Routledge, London and New York, 1988.
 Slama Cazacu, Tatiana, *Componente neverbale în secvența mesajului (Ipoteza „sintaxei mixte”)*, în *Cercetări asupra comunicării*, Editura Academiei, București, 1973.
 Slama Cazacu, Tatiana, *Structura dialogului: despre „sintaxa dialogată”*, în SCL, XXXIII, 3 mai-iunie 1982, p. 211-224, 301-321.
 Teiuș, Sabina, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
 Vulpe, Magdalena, *Dialectal, popular, vorbit*, în FD, VI, 1969, p. 181-186.
 Vulpe, Magdalena, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.